

O PRVI STAVKI IN O RAZMERAH NA JESENICAH PRED ZAČETKOM POLITIČNIH BOJEV*

DUSAN KERMAUNER

V tem sestavku je posebej prirejen odlomek iz pripravljane delo »Razvoj delavskega gibanja in političnih bojov na Jesenicah od začetkov do leta 1920«, ki ga namerava izdati jeseniška železarna.

Edini dosedanji kašipot v starejši zgodovini jeseniškega delavstva, spominski sestavek Antona Zugwitza »O početkih delavskega gibanja na Jesenicah«, objavljen leta 1925 v socialističnem mesečniku »Pod lipo«, je navedel kot prvo stavko na Jesenicah, stavko v žebljarskem oddelku železarne KID leta 1899.¹ Koroški Slovenec Zugwitz, ki je bil prišel na svoji poti »s trebuchom za kruhom« na Jesenice in se tam stalno zaposlil v žebljarskem oddelku železarne leta 1897, ni vključil v svoje spomine pripovedovanj jeseniških delavcev, ki so bili pri KID zaposleni že vrsto let pred njim, bodisi da je bil že nanje pozabil ali pa da jim ni pripisoval zanesljivosti in pomena. Tudi Franjo Federle, pisec »Spomenice Saveza metalskih radnika, podružnica Jesenice, ob tridesetletnici njenega delovanja«, izšle leta 1936, je v poglavju »Predzgodovina kovinarskega gibanja na Jesenicah« sicer tudi po Zugwitzu sprejel stavko žebjarjev leta 1899 kot prvo, vendar je predvidno vstavil pred »prva« besedico »menda«². Nemara je bil le slišal kako pripovedovane o neki prejšnji stavki in je želel tako nanj opozoriti, ne da bi se sam spuščal v presojo njegove zanesljivosti.

Tako je bila prva jeseniška stavka iz leta 1891 pozabljena in je morda tudi zgodovinski raziskovalec ne bi mogel več odkriti, če ne bi bila zapustila o sebi dragocenega pričevanja predvsem v — časniškem poročilu, poleg tega pa tudi v arhivu nekdanjega kranjskega deželnega predsedstva.

Dne 17. aprila 1891 je sporočil tedanji vodilni — liberalni — ljubljanski dnevnik »Slovenski Narod« z Jesenic: »Danes ostavilo je v tukajšnji tovarni KID³ nad 60 delavcev delo, ker so jim preveč zmanjšali

plačo. Naši »pribandrovčki« iz rajha vedno gledajo, kje bi ubogega trpina slovenskega bolj zatirali. Kakšen bo izid tega štrajka ne vemo, upamo pa, da se bodo gospodje malo omečiti morali tudi proti »Kranjcem«, kakor so se pred par meseci proti Koroščem, ki jim tudi niso hoteli več delati za njim napovedano mezdo ter so zahtevali več, kar so tudi dosegli. In tako upamo, da bodo tudi »Kranjci« dosegli, kar zahtevajo, ako gospodje hočejo, da bodo imeli mir, kajti ljudstvo je zelo razjarjeno.«⁴

Iz tega poročila izvemo ne samo, da je 16. aprila 1891 stopilo v stavko »nad 60 delavcev« v obratu KID na Savi pri Jesenicah in sicer »Kranjcev«, t. j. domačinov — deželašnov, marveč tudi, da je nekaj mesecev prej skupina s Koroškega doseljenih delavcev v isti tovarni dala prva zgled delavskega nastopa in da je ta nastop bil tudi uspešen. Iz poročila ne moremo z gotovostjo razbrati, ali so bili tudi že Korošci zapustili delo in stopili v stavko ali pa so nemara le izjavili, da nočejo več delati za napovedano mezdo, ne da bi bili pri tem tudi delo ustavili.

Tako smo se srečali s prvima dvema pojavoma razrednega boja v modernih obratih KID, zgrajenih v letih 1889 in 1890. O prvem, o nastopu koroških delavcev nismo našli niti v listih niti v arhivih nobenih drugih poročil, o drugem, o stavki šestdesetih »Kranjcev« pa je poročal »Slovenski Narod« še enkrat tri dni kasneje tako-le:

»Svojemu dopisu, katerega ste priobčili pred nekaterimi dnevi, dodamo naj še nekoliko pojasnil. Pred štrajkom imeli so naši delavci povprek 2 goldinarja in 60 krajcarjev na dan zaslužka, a morali so zato delati 12 ur. Zdaj se vidi gospodom v tovarni, da je to za slovenskega delavca mnogo preveč in našli so nov način, po katerem se plačuje delavec, t. j., zdaj se plačuje od kile in ako dela mož svojih 12 ur dobro in marljivo, zasluži 80 krajcarjev!! — Nemci, ki so se iz vseh kotov nemškega

rajha pritepli k nam, dobe seve boljše delo in boljšo plačo nego slovenski delavec.«⁵

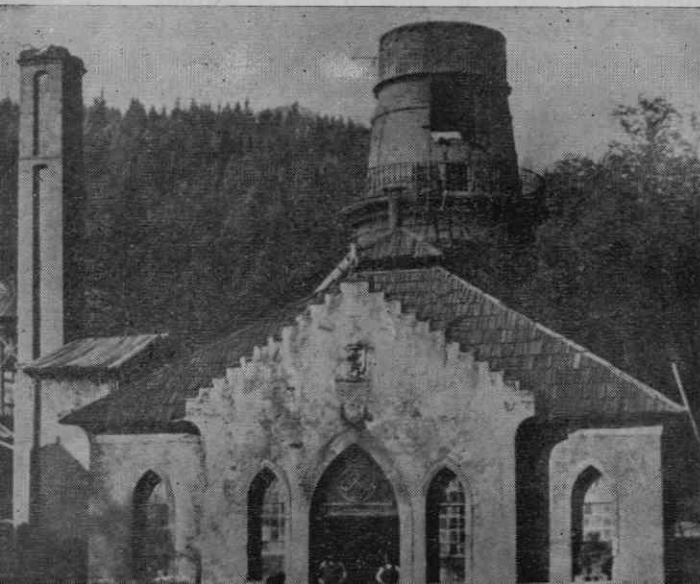
Ustavimo se za trenutek pri tem prvem odstavku drugega dopisa v »Slovenskem Narodu« o stavki šestdesetih železarjev na Savi. Iz njega razberemo, da je šlo za uvedbo novega meznega sistema, ki je mezde občutno zmanjšal — po dopisnikovem računu, ki je videti pač pretiran, kar na manj kot tretjino dotedanjih. Dopisniku pa lahko verjamemo, da so bili v obratih KID na prednostnih mestih — pri boljšem in boljše plačanem delu, t. j. ne samo vsi tehnični vodje, ampak prejkone tudi vsi mojstri in predelavci — tujci, ki jih je tovarna privabila in tudi primerno plačevala zato, da bi zagotovili nemoteno obratovanje modernih naprav.

V nadaljnjem odstavku drugega dopisa pa izvemo tudi že o zaključku stavke: »Ko je zadnjič, kakor ste že poročali v »Slovenskem Narodu«, ustavilo delo šestdeset slovenskih trpinov, prišli so žandarji in jih razpodeli; trideset teh obžalovanja vrednih mož šlo je zopet na delo — oženjeni so in skrbeti jim je za otroke, ostali pa so se razšli križem sveta. — Sploh je vsak poskus tukajšnjih domačih delavcev, ki si ne žele drugega nego *jednake plače z Nemci*, povsem brezuspešen, kajti pristojna oblastva ne store nič. Pred dvema letoma ožigosal je tedanji občinski tajnik jeseniški v »Slovenskem Narodu« početje Luckmannovih mamelukov, — gospod Karol Luckmann, ravnatelj tovarne, zahteval je na to od tedanjega župana gospoda Trevna, da odpusti občinskega tajnika, a ker se mu ni ugodilo, denunciral ga je pri okrajnem glavarstvu — kot socialista! — Skratka: KID prizadeva si na vse mogoče načine, da uniči vsakogar, ki se nečloveški njeni krutosti proti slovenskim delavcem v bran postavi. Kdor pozna

Jesenice, ve, koliko je ondi siromaštva, ki ga je zakrivila tovarna; koliko krepkih mož je izgubilo zdravje in moči v nje rudokopu ali v tovarni, ali nihče ne mara tega videti, niti sam obrtni inšpektor ne.«

Priznati moramo, da se je dopisnik dovolj ostro postavil za domačine železarje proti KID in proti oblastvom, ki so se s svojo oboroženo silo — z žandarji — postavila na stran podjetja proti delavstvu. Poročilo, da so žandarji stavkujoče »razpodeli«, nam je mogoče umeti le tako, da so jih najprej sklicali skupaj, bodisi vse hkrati ali pa po skupinah, in jih, obkoljene od žandarjev, postavili pred dilemo, da se bodisi vrnejo takoj na delo ali pa zapustijo Jesenice; kdor je bil brez družine, brez žene, otrok in pohištva, je lahko povezal culo in jo obesil čez ramo, drugi pa so se morali ukloniti terorističnemu nastopu podjetja in žandarjev. Tako je bila stavka zlomljena v dveh ali treh dneh.

Ta drugi dopis v »Slovenskem Narodu« o prvi jeseniški stavki pa je segel hkrati tudi še za dve leti nazaj, v leto 1889, in opozoril, da je bil »Slovenski Narod« že tedaj objavil neki dopis proti podjetju KID. A preden sežemo tudi mi tja nazaj, naj še navedemo sporočilo »Slovenskega Naroda« z naslednjega dne: »Včerajšnjo številko našega lista zaplenilo je državno pravdnništvo zaradi kratkega dopisa z Jesenic na Gorenjskem.«⁶ Avstrijska oblast je v tistih letih še sistematsko plenila liste zaradi vsakršnih napadov na poslovanje oblastev. V jeseniškem dopisu sicer »pristojna oblastva« niso bila napadena naravnost zaradi tega, ker so bila poslala žandarje nad stavkujoče železarje, a vendar posredno, češ da »ne store nič« v prid »tukajšnjim domačim delavcem«; izrecno je dopis prijel še »obrnega inšpektorja«, češ da »ne mara videti« siromaštva in izčrpanosti delavcev KID. Vrh tega je dopis vsaj namignil, da je bilo radovljiško okrajno glavarstvo pristransko uslužno Karlu Luckmannu, ravnatelju KID, ki se je bil nanj obrnil, da bi se rešil ne ljubega mu občinskega tajnika. Naravnost in ostro pa je dopisnik napadel Karla Luckmanna, njegove »mameluke« in podjetje KID kot »nečloveško kruto proti slovenskim delavcem«. Zaplemba 88. št. »Slovenskega Naroda« je nato potrdilo še c. kr. deželno sodišče z utemeljitvijo, da je bil v besedilu »Narodovega« dopisa »Z Jesenic, 19. aprila« podan objektivni dejanski stan

Plavž na Javorniku

prestopka proti javnemu miru in redu po čl. 300 in 302 kazenskega zakonika.⁷ Čl. 300 tega zakonika se je nanašal na grešnike, ki skušajo poniževati naredbe in odločbe oblastev ali navajati ljudi k zaničevanju ali neutemeljenim pritožbam zoper oblastva, čl. 302 pa na krivce, ki pozivajo k sovražnostim proti narodnostim ali razredom meščanske družbe ali sploh k sovražnemu medsebojnemu strankarstvu.

Značilno je, da niti uradni deželni list »Laibacher Zeitung« (»Ljubljanski časnik«) niti klerikalni »Slovenec« nista zapisala o jeseniški stavki nobene besede. Mogočni Luckmann očitno ni želel, da bi se iz njegovega pašaluka na Savi širili po svetu glasovi o nezadovoljstvu delavstva pri KID in o terorističnih metodah, ki jih zoper njega uporabljajo. Zablembo »Slovenskega Naroda« je tudi dosegla svoj namen. Njegov jeseniški dopisnik poslej ni več pisal o delavstvu KID ali pa je uredništvo takšna njegova poročila metalo v koš.

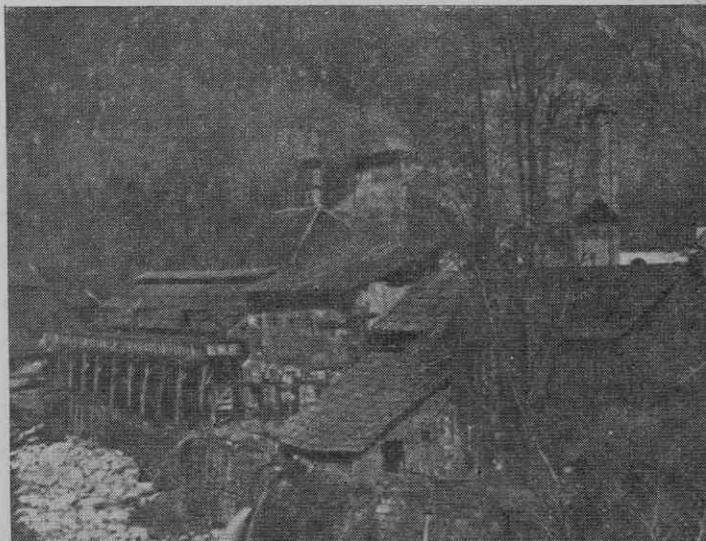
O jeseniški stavki 16. aprila 1891 pa se je ohranilo še eno in sicer uradno pričevanje v prezidialnih spisih deželnega predsedstva kranjskega. Od treh aktov, nanašajočih se na to stavko, smo v Državnem arhivu Slovenije našli samo zadnjega, to je poročilo radovljiškega okrajnega glavarja z dne 19. aprila 1891, ki se glasi: »V zvezi z mojima poročiloma z dne 16. in 17. tekočega leta imam čast sporočiti, da so tisti delavci KID, ki so delovno razmerje z imenovanim podjetjem razvezali, že odšli na svoje domove (in ihre Heimat) in so videti urejene razmere spet obnovljene. Javni red in mir ni bil kršen v nobeni obliki.«⁸ Iz opisa, da so delavci, ki se niso hoteli vrniti na delo pod pogoji, zaradi katerih so začeli stavko, »odšli na svoje domove«, moramo sklepati, da so jih v spremstvu žandarjev odgnali v domače občine, od koder so seveda potem spet odšli iskat dela v druge industrijske kraje.

Več o prvi jeseniški stavki povedati bo mogoče šele, ko se morda najde še prvi dve poročili radovljiškega okrajnega glavarja o njej, ali pa tudi po poročilih nemških listov, izhajajočih v Celovcu in v Gradcu, če so kaj o njej poročali.

Zanima pa nas zdaj seveda še tisti dopis, ki ga je bil dve leti prej poslal »Slovenskemu Narodu« jeseniški občinski tajnik in si z njim nakopal na glavo Luckmannov srd. Pregledati smo morali ves letnik 1889

»Slovenskega Naroda«, nato smo razširili iskanje tudi še na zadnje četrletje prejšnjega letnika 1888, kjer pa sploh nismo našli nobenega dopisa z Jesenic. V vsem prvem polletju 1889 je objavil »Slovenski Narod« en sam dopis z Jesenic, datiran z 21. junijem, ki na kratko pove: »... Nova tovarna... zida se veselo, to je, gospodje podjetniki in dobro plačani njih inženjerji so dobre volje, delavci pa nikakor ne. Ti siromašni sužnji delajo od pete ure zjutraj do osme ure zvečer za gorostasno plačo 60 krajcarjev. Naravna posledica temu je, da se jako pridno menjajo, na posebno korist krčmarjev, pri katerih ostajajo dolžni...«⁹

Dopis se nanaša na gradbene delavce, zaposlene pri novogradnji modernih obratov KID, in pri tem sicer obtožuje »gospode podjetnike in dobro plačane njih inženjerje«, da so v nasprotju s »siromašnimi sužnji« — delavci lahko »dobre volje«, toda pričakovali smo pač nekaj hujšega o »početju Luckmannovih mamelukov«. V dopisu berno nato še nekaj ironičnih opomb o »zgodovinski nesebičnosti slovenske duhovščine« o priliki gradnje novega župnišča na Jesenicah in končno tudi poročilo o volitvi volilnih mož na Jesenicah ob deželnozborskih volitvah. Po tedanjem volilnem redu so bile v kuriji podeželskih občin, med katere so spadale tudi Jesenice, volitve posredne, to je, volilci so v občinah volili volilne može, ki so se nato zbrali iz vseh občin volilnega okraja in izvolili poslanca. Na Jesenicah se je osnovnih volitev »udeležilo le nekoliko oseb«, ki so izvolile za volilne može »župnika, kaplana in županovega namestnika Josipa Klinarja, ki vedno trdi, da ne razume slovenski (nemški pa siromak tudi ne zna) ter uči po krčmah, koliko škoda ima kmetski stan, ako hodi deca v šolo...« O tem hudo nazadnjaškem vaškem veljaku naj le mimogrede omenimo, da je bil za Antonom Trevnom dolgih 15 let — »liberalni« župan na Jesenicah...

Kmalu za tem dopisom je — na pragu drugega polletja 1889 — izšel v »Slovenskem Narodu« še eden, ki se tudi nanaša na delavske razmere in sicer prav na železarje: »... Nedavno prepovedali so tovarniški uradniki celo savškim fantom razobesiti narodno zastavo.¹⁰ Ti gospodje pozablajo vedno, da, če tukajšnji ljudje od tovarne žive, morajo za to delati, a krvavo zasluženi krajcarji niti ne zadostujejo, da bi si delavec kupil zabele za vsakdanje žgance. Sicer se pa o dosedanjem tehničnem voditelju gospodu Pantzu, ki je vsaj pošten nemškutar ter ni delavcev nikdar zatiral in mrevaril, govori, da bode ostavil službo, novi uradniki pa so Prusi in Židje.«¹¹ Ta dopis pač nekaj pove o »početju Luckmannovih mamelukov«, vendar nas glede na zatrjevano Luckmannovo denunciacijo dopisnika kot — socialista ne zadovoljuje.

Tretji in poslednji dopis z Jesenic v tem letniku »Slovenskega Naroda« dobra dva meseca kasneje pa za nas ne prihaja v poštev, ker se ne tiče prav nič odnosov Luckmannovih »Prusov« itd. do delavstva, ampak le do slovenske — uradniške okolice. Tudi z njim se bomo pobavili, toda prej naj odpravimo vprašanje, kaj pa se je zgodilo s takratnim jeseniškim občinskim tajnikom, ki ga je Luckmann baje zaradi nekega njegevega dopisa »Slovenskemu Narodu« denunciral kot »socialista«. Takšno Luckmannovo dejanje je po sebi prav verjetno, toda oba dopisa, ki smo ju odkrili in proučili, nam ne odpravljata dvomov, povzročenih z neko drugo informacijo — iz istega vira.

Po naključju je znano, da je bil jeseniški občinski tajnik in dopisnik »Slovenskega Naroda« v času obeh navedenih dopisov leta 1889 in pa »redaktor« tistega dopisa o jeseniški stavki z dne 19. aprila 1891, zaradi katerega je bil »Slovenski Narod« zaplenjen in v katerem je brez dvoma on sam omenil Luckmannovo denunciacijo iz leta 1889, s katero je bil ali naj bi bil prizadet, — ena in ista oseba. Ta, takrat zloglasna v pravem pomenu te besede, pozneje pa na svoj način znamenita slovenska kulturna osebnost je bil Miroslav Malovrh, kasnejši dolgoletni glavni urednik »Slovenskega Naroda« in nekaka »desna roka« dr. Ivana Tavčarja. Vprav ta Malovrh je iz odpuščenega jeseniškega občinskega tajnika postal ravno spomladi 1891 korektor Narodne tiskarne v Ljubljani in hkrati sestavljal in popravljalec dopisov in članov za »Slovenski Narod«.¹²

V nekem svojem pismu z dne 5. novembra 1889 pa je Malovrh precej drugače opi-

sal, kako ga je bil Luckmann spraval ob službo jeseniškega občinskega tajnika. Pisal je tedaj Ivanu Hribarju takole: »Pred pol letom posrečilo se mi je dobiti... na Jesenicah službo občinskega tajnika z mesečno plačo 12 goldinarjev. Bil sem srečen in zadovoljen, makar sem bil včasih gladen. Delal sem vestno in pošteno in vendar sem bil odpuščen. In zakaj? Ker je paša jeseniški Karl Lukman doznal za mojo preteklost. Pismeni dokaz županstva jeseniškega, iz katerega je razvidna istinitost mojih besed, ima v rokah župan g[ospod] Graselli.«¹³

Kakšna pa je bila tista Malovrhova »preteklost«, ki ga je onespobaljala, da bi se bil ubranil pred Luckmannom? V istem pismu, ki ga je Malovrh pisal Hribarju z namenom, da bi mu ta priskrbel »kako službico«, je tudi o tej svoji preteklosti povedal dovolj za vsakogar: da se je »za svoje grehe pokoril dovelj«, da ni »bil zanje kaznovan le začasno«, to je z obsodbo na zapor, ki ga je tudi odsedel, ampak da »je človeška družba poostrila to kazeno«, kajti vzela mu »je priliko poboljšati se«, ker mu »ni pomagala kreniti zopet na pravi pot«, in končno vzklika: »Ako mi svet ne da prilike služiti si vsakdanji kruh, ali nisem primoran hoditi po nepoštenih potih? Resnično vam povem, zdaj, ko živim pošteno, trpim in stradam ko pes, dočim kot slepar nisem bil nikdar gladen.«¹⁴ V podrobnosti Malovrhovih sleparskih grehov, zaradi katerih so ga slovenski listi leta 1884 in 1885 razglašali za »hohštaplerja«, pustolovca, lažidoktorja in podobno¹⁵ in o katerih pravi v pismu Hribarju, da ga zaradi njih »prezira vsa Ljubljana«, se ne spuščamo.

Mogoče je po vsem tem, da je Malovrh leta 1891 naknadno izkonstruiral Luckmannovo denunciacijo pri radovljiškem okrajnem glavarstvu zoper njega »kot socialista«, da bi tako prekril svojo preteklost kot vzrok za izgubo službe in za odhod z Jesenic. O tem namreč ni dvoma, da ga je Luckmann s pomočjo te preteklosti lahko spraval ob službo, ne da bi mu ga bilo treba kjer koli po krivem razglašati za — socialista. Toda vendarle ni izključeno, da je Luckmann njegovo zavzemanje za delavstvo v obeh dopisih »Slovenskemu Narodu« ocenil in označil kot »socialistično«, da bi ga tem bolj gotovo in hitro spraval z Jesenic, kjer na mestu občinskega tajnika ni hotel trpeti narodnostno zavednega in zaradi tega nemški KID nasprotnega inteligentnega Slovenca. Če pa je le bilo tako, potem je Malovrh ta del svoje jeseniške afere zamolčal v pismu Hribarju in v doku-

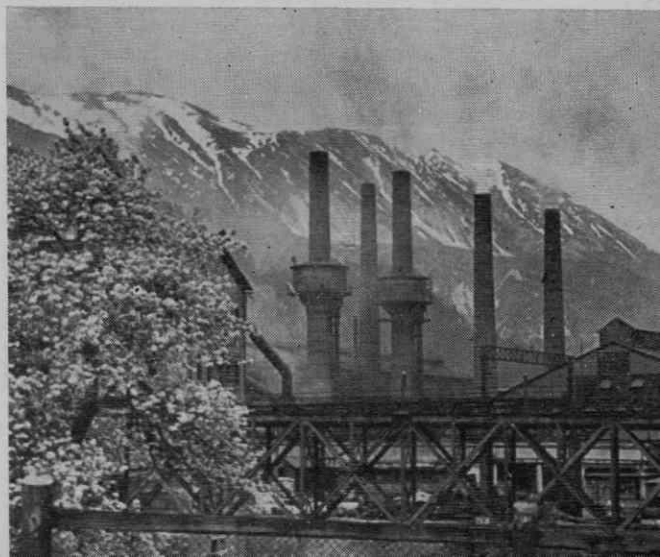
mentu o odpustu, izdanem od jeseniškega županstva, za kar bi bil tudi imel zadosten razlog, kajti v krogih ljubljanskih liberalcev, pri katerih je iskal »službico«, ne bi bilo zanj priporočilo, da ga je kdor koli obdolžil še kot — socialista, pa čeprav po krivici. Bolj razbistriti zadevo se nam ni posrečilo in tega skoraj niti ne pogrešamo.

Preostal nam je še tretji dopis z Jesenic v »Slovenskem Narodu« iz leta 1889, ki ga prav tako prisojamo Malovrhu kot takratnemu »Narodovemu« jeseniškemu dopisniku posebej še zaradi tega, ker razodeva pisca s spretnim in ostrim časnikarskim peresom. Po vsebini le majčkeno prispeva zgolj k narodnostni sliki Jesenic pred skoraj sedemdesetimi leti: »Čudne stvari vrše se pri nas, odkar smo tako srečni, da imamo na Savi tovarno, katero je postavila KID. Da niso gospodje, kateri stoje na čelu tej tovarni, naši narodnosti posebni prijatelji, o tem čivkajo že vrabci na strehah, da pa ti gospodje, kateri tako oblastno bijejo ob svoje pangermansko pokolenje, nimajo toliko takta, kakor ga v nas zaničevanih Slovencih zahtevamo od najnižjega človeka, tega si nismo domišljevali.« Nato opisuje dogodek, kako je »tovarniški vodja« Trappen nadrl in zapodil s tovarniškega zemljišča ali stavbišča »c. kr. evidenčnega geometra« Franka, ki je v svoji uradniški uniformi opravljal merjenja za ureditev katastra. »Ne moremo si misliti, da bi bil ravnatelj Trappen tako neveden in trapast, da ne bi poznal avstrijske uniforme«, vzklika dopisnik in zahteva zadoščenje za »obče priljubljenega geometra Franka« ter zaključuje: »Skrajni čas je, da pride ta nemški gospod do prepričanja, da je njegova prokleta dolžnost, spoštovati avstrijske urade, če hoče živeti v Avstriji. Sicer pa nimamo nič kaj posebno upanje, da bode KID odstranila tega gospoda, saj vemo vsi, ki živimo na Jesenicah, da sta si obrtne družbe očka Luckmann in ta nemški gospodič posebno na roke. Prosim bi se pa navzlic temu upali gospoda Luckmanna, da naj temu svojemu uradniku vendar dopove, da vsak pošten človek zahteva od njega, da se taktno vede. Da je prišel s Pruskega k nam na Jesenice, to ni za nas nobena čast, pač pa zanj, ker si tukaj kruh služi.«¹⁶

Po sebi kaj malenkosten pripetljaj med Trappenom in Frankom nekje pri savških tovarnah, ki je seveda bil predmet obširnega razpravljanja v gosposkih sobah naj-

imenitnejših jeseniških in radovljiških gostiln, je zanimiv samo po tem nesorazmerno velikem odmevu v »Slovenskem Narodu«. A pomisliti moramo, da je bil ta list glasilo tedanjega meščanstva in srednjega sloja, predvsem izobraženstva in njegovega poglavitnega dela, uradništva ter z njim povezane trške »jare gospode« pa tudi višje plasti vaške družbe. Kar je bilo pod tem slojem, ni štel v »narod« — razen morda še kmetov-posestnikov, ki so imeli kot davkoplačevalci volilno pravico. Brezposestni delovni sloj pa je bil naši takratni narodni gospodi družbeno, politično in narodnostno brezpomemben. Zanja je bil incident Trappen-Frank pomemben narodnostni dogodek, medtem ko ji je bila usoda zatrte plavžarske in knapovske »mase« — deveta briga. In če se ne bi bil Miroslav Malovrh »priklatil« na Jesenice ter napisal vsaj nekaj stavkov o »siromašnih sužnjih« KID, bi lahko danes trdili, da se živ liberalni krst ni zmenil zanje, dokler niso s svojo prvo stavko opozorili nase. A tudi po njej so se menili zanje kakor za — lamski sneg.

Poldrugo leto po prvi jeseniški stavki, jeseni 1892 je priredil »Ljubljanski Sokol« izlet na Jesenice ob udeležbi tedanjega svojega staroste Ivana Hribarja. S postaje so se Sokoli-izletniki po zajtrku »podali v cerkev k sveti maši«, nato pa »z godbo na Savo, da si ogledajo tamošnje fužine KID«; tam jim je bil postavil slavolok bivši župan Anton Treven, a »pred fužinami sprejel je goste sam gospod ravnatelj K. Luckmann ter jim je s posebno ljubeznivostjo razkazoval vse znamenitosti res velikanških fužin«.¹⁷ Pred šestdesetimi leti je na Jesenicah obstajalo še v glavnem neskaljeno narodnostno sožitje slovenskih in tržaških narodnjakov s »poštenimi« nemškimi fužinami; a ker se je sonce tega mirnega sožitja že začelo nižati k zatonu, je dopisnik »Rodoljuba« pristavil k svojemu

Zelezarna Jesenice

poročilu z opisom popoldanskega telovadnega nastopa in večerne veselice še opravičilno razlago: »Sovražniki Nemcev, živčih med nami, nismo in ne bomo in prej ko slej spoštovali bodemo tudi vsacega poštenega tujca, katerega služba zanese v naše kraje. Mi imamo od njih zaslužek, oni ga pa dobivajo iz naših gora in voda. Zategadelj pa tudi Nemci morajo spoštovati nas in našo narodnost in ne smejo se truditi, da bi iz trdih Slovencev delali slabe Nemce... Na ta način bodemo lahko živeli drug poleg drugega kot prijatelji, podlaga tujčevi peti pa nikdar ne smemo biti.«

Plavžarjev in železarjev se »Rodoljub« seveda ni domislil...

OPOMBE

1. Pod lipo II/1925, str. 175. — 2. Spomenica Saveza metalških radnika, podružnica Jesenice, ob tridesetletnici njenega delovanja, Ljubljana 1936, str. 13. — Knjižica je

izšla brez navedbe pisca. Za informacijo o avtorju se zahvaljujem tov. Vencu Perku. — 3. Takrat in še dober čas zatem so slovenili »Krainische Industriegesellschaft« s »Kranjska obrtna družba« in tudi še niso poznali kratice KID, ki jo v sestavku uporabljamo ne samo v našem tekstu, ampak uvrščamo tudi v navedke iz tistega časa. — 4. Slovenski Narod št. 86 z dne 17. aprila 1891. — 5. Slovenski Narod št. 88 z dne 20. aprila 1891. — 6. Slovenski Narod, št. 89 z dne 21. aprila 1891. — Zaplenjena 88. številka je ohranjena v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici, naslednici nekdanje deželne licealne knjižnice, ki so ji tiškearne oddajale dolžnostne izvode listov hkrati, ko so jih pošiljale državnemu pravdnstvu, ki je imelo oblast odrediti zaplembo, če je sodilo, da je s kakšno objavo kršen zakon. — 7. Laibacher Zeitung (Ljubljanski časnik) št. 95 z dne 28. aprila 1891. — Vsaka od državnega pravdnstva odredjena zaplemba je prišla nato v presojo deželnih sodišč, ki so o njih razsojala in svoja razsodila morala objavljati v deželnih uradnih listih. — 8. Prezidiálni arhiv kranjskega deželnega predsedstva 1891, št. 979. — 9. Slovenski Narod št. 145 z dne 24. junija 1889. — 10. Mislim si moramo, da so »savski fantje« razobesili ali hoteli razobesiti »narodno zastavo« na kakem tovarniškem posloppju ali objektu, ne pa na primer na gostilni Antona Trevna ali katerem drugem zasebnem posloppju, kjer »tovarniški uradniki« niso mogli karkoli »prepovedovati«. — 11. Slovenski Narod št. 148 z dne 1. julija 1889. — 12. Slovenski biografski leksikon II, sestavek o Miroslavu Malovrhu, str. 59. — 13. Ivan Hribar: Spomini I, Ljubljana 1928, str. 417. — Peter Graselli je bil tedaj ljubljanski župan. — 14. Prav tam, str. 416-418 passim. — 15. Prim. Ljubljanski list z dne 26. julija 1884 in z dne 7. januarja 1885. — 16. Slovenski Narod št. 221 z dne 1. septembra 1889. — 17. Rodoljub št. 18 z dne 17. septembra 1892

BOHINJSKO RUDARSTVO IN FUŽINARSTVO KONEC 18. STOLETJA

(PO ZOISOVEM OPISU LETA 1778)

MARIJA VERBIC

Glede modernizacije fužinskih obratov je bila Kranjska med vsemi avstrijskimi deželami na zadnjem mestu. Medtem ko je v prvi polovici 18. stoletja zadnji štajerski in koroški fužinar zamenjal svojo staro peč (Stuckofen) z novo visoko pečjo (Hochofen), je kranjski fužinar živel še v prepričanju, da je stara peč nepogrešljiva. Vzrok temu so bile zadostne količine bukovega lesa za oglje v naših gozdovih in veliki gradbeni stroški za visoke peči, ki bi jih v tem času zmogel le malokateri kranjski fužinar. Šele ob koncu 18. stoletja, posebno pa v prvih desetletjih 19. stol., ko je tudi ponekod na Kranjskem nastopilo občutno pomanjkanje bukovega lesa za oglje, je bil tudi kranjski fužinar prisiljen preiti na nov način proizvodnje.

Med prvimi kranjskimi fužinarji, ki so uvideli gospodarsko prednost moderniziranega fužinskega obrata, je bil Žiga Zois, lastnik fužinskih podjetij na Javorniku, v Bohinjski Bistrici in Stari Fužini. Leta 1789 je dal podreti stare peči v obeh navedenih bohinjskih obratih in namesto njih zgraditi visoko peč v Bistrici. Glavno vzpodbudo za to dejanje mu je dalo pomanjkanje bukovega lesa v bohinjskih gozdovih, kar bi imelo prej ali slej za neizogibno posledico, da bi morale stare bohinjske peči prenehati

z obratovanjem. Stare peči, ki jih je bilo treba vsak dan na novo polniti z ogljem, so trošile edino le trdo, bukovo oglje, nasprotno so pa visoke peči najboljše delale z mešanico mehkega in trdega oglja, v kateri je imelo pretežni del mehko oglje. Lesa za mehko oglje je bilo v Bohinju več kot dovolj, posebno smrek in jelk, ki sta bili prevladujoči vrsti bohinjkega lesa, nasprotno pa je bukove les v Bohinju rasel le v srednjih legah in le tu in tam, večinoma posamezno med iglastim drevjem, in čim više, tem redkeje. Pri gostoti prebivalstva, kakršna je bila v Bohinju do leta 1750, bi se po Zoisovem mnenju stare bohinjske peči še vedno mogle zadostno oskrbovati z obstoječo zalogo bukovega lesa. Od 1750. leta dalje, ko je interes za kmetijstvo tudi pri bohinjškem kmetu zelo narasel, pa so se morali bukovi gozdovi v srednjih legah umikati novim pašnikom in senožetim; tako bohinjškimi fužinarjem že okrog 1770. leta ni preostalo drugega na izbiro, kot da prenehajo z obratovanjem ali pa da bukove les, kolikor ga je raslo še med iglastim drevjem, z velikimi stroški zberejo in ga predelajo v oglje. Tudi stroški za izdelavo bukovega oglja in za njegov prevoz so iz leta v leto naraščali. Vladalo je namreč mnenje, da da bukovo oglje manjšo mero